

Üleloomulikust tänapäeva noortekirjanduses

Reeli Reinaus

Algupärase lastekirjanduse päev

Tartu Linnaraamatukogu

12.aprill 2012

Sissejuhatus:

Kui te olete tavaline noor, teil on isa ja ema, teie perekond pole hiljuti uude kohta kolinud või teil puudub surmalähedane kogemus või keegi teie lähedastest pole hiljuti surnud, siis mul on teile hea uudis. Te elate oma tavalist elu edasi ja teiega ei juhtu suure tõenäosusega midagi.

Vastasel juhul hakkab õige kummalisi asju juhtuma.

Vaatlen mõningaid noorte raamatuid meilt ja mujalt, mida olen paari viimase aasta jooksul lugenud ja mida iseloomustab üleloomulike olendite või ebaharilike võimetega tegelaste esinemine. Püüan välja tuua mõningaid ühisjooni.

Võtsin vaatluse alla viimasel paaril aastal loetud raamatud angloameerika kultuuriruumist ja ka Eesti autorite kirjutatud teosed.

- Medaljon, Ene Sepp
- Okultismiklubi, Kersti Kivirüüt
- Okultismiklubi 2. Inglise puudub huumorimeel, Kersti Kivirüüt
- Nukud ja õunad, Grete Kutsar
- Martin Greeni juhtum, Kiiri Saar
- Piinatud hinged, Kristel Kriisa
- Iseenda laps, Airike Harrik
- Kivid, tulnukad ja sekt, Reeli Reinaus
- Vaevatud, Reeli Reinaus

- Värin & Palavik, Maggie Stiefvater
- Salajane & Crescendo, Becca Fitzpatrick
- Ilusad olendid & Ilus pimedus, Margaret Stohl, Kami Garcia
- Igavesti & Sinine tund, Alyson Noël
- Koletu, Alex Flinn
- Sünge jumalus, Bree Despain
- Neelatud & Pööripäev, Simon Holt
- Õdede ettekuulutus, Michelle Zink
- Vampiiride akadeemia, Richelle Mead
- Videviku saaga, Stephanie Meyer
- Märgitud. Öö koja sari, P.C. ja Kristin Cast
- Imekummaline, Lesley Livingston
- Ohtlik armas, Melissa Marr
- Vampiiripäevikud, L.J. Smith
- Ring, Mats Strandberg, Sara Bergmark Elfgren

Peategelane, sageli ka minajutustaja

Üksik tüdruk

Harvemini poiss

Laste grupp

Tegevuspaik (linn, mõis, kalme)

Peategelased on reeglina „friigid“, tõrjutud ja üksikud noored. Uude elupaika (Videviku saaga) või kooli saabunud. Vanemateta lapsed, kes elavad mõne lähisugulase juures. Tihti on peategelasel kas üks vanem surnud või pere juurest lahkunud või ta on kaotanud koguni mõlemad vanemad.

Sagedamini on peategelaseks tüdruk, kes sageli armub kahtlase minevikuga pahasse poissi, harvemini poiss („Ilusad olendid“, „Värin“, „Koletu“, „Martin Greeni juhtum“), kes sõbrustab veidra tüdrukuga („Ilusad olendid“, Martin Greeni juhtum“).

Mõningatel juhtudel seikleb raamatus grupp lapsi või noori, kellest pole kirjanik otseselt kedagi eelistanud („Okultismiklubi“, „Kivid tulnukad ja sekt“, „Ring“).

Mõnel juhul võib peategelaseks olla rohkem või vähem ka koht. Näiteks minu enda raamatus „Kivid, tulnukad ja sekt“ on tegevuse algatajaks just energeetiliste kividega seotud koht, kus toimuv jääb lastele silma ja mille ümber kogu raamatu tegevustik keerleb. Samuti on Okultismiklubides Vana-Kuuste lähedal asuva Kõivussaare kalme ja ka koolimajas leiduva käiguga, „Vaevatutes“ on suur roll kummitaval mõisal. Samuti mängib suurt rolli „Ilusates olendites“ ka USA lõunaosariigi linn Gatlin, kus tegevus toimub ja mida iseloomustatakse kui kohta, kus mitte kunagi midagi ei juhtu ning mis on igav ja muutumatu. Kui selgub, et inimeste maailma linnaga samaaegselt eksisteerib veel lummajate Gatlin, siis muutub linn taaskord üheks raamatu peategelaseks.

Aeg ja koht

Tänapäev

Minevik

Liikumine oleviku ja mineviku vahel

Liikumine oleviku ja paralleelmaailma vahel

Väikelinn või maakoh

Linn, mis on teistest äralõigatud („Ilusad olendid“) või väike alevik („Vaevatud“, „Okultismiklubi“).

Reeglina toimub tegevus tänapäeva linnaühiskonnas, sageli on taustsüsteemiks kool ja õpilaste omavahelised suhted, mis pingestuvad juba peategelase tülles või siis üleloomulike võimetega tegelase ilmudes. Samuti võib olla tegevuspaigaks nõ kinnine ühiskond. Näiteks „Ilusate olendite“ väikekoodanlik Gatlin või endasse tõmbunud alev minu enda raamatus „Vaevatud“.

Tegevus toimub minevikus Õdede ettekuulutuse sarjas.

Veel on teoseid, kus peategelane elab tänapäeva maailmas ja külastab aeg-ajalt minevikku („Iseenda laps“) või saab lugeja osa paralleelselt ka minevikus toimunud sündmustest („Ilusad olendid“).

Reaalsus ja üleloomulik maailm eksisteerivad kõrvuti. Sageli käivad osad tegelased ära ka mõnes teises, nende jaoks kodusemas dimensioonis või minnakse vahepeal paralleelmaailma, kus puudub aeg („Igavesti“ Suvemaa, paralleelmaailm esineb ka haldjaraamatutes „Imekummaline“ ja „Ohtlik armas“), „Õdede ettekuulutuses“ satutakse ka nõ ohtlikku vaheilma.

Ärakäimine võib olla nii tegelase enda tahe, kui ka vaid teatud ajal või tingimustel toimuda saav üleminek, mis võib vajada kindlat rituaali. Libahundiks muutumine raamatus „Värin“ ei sõltu peaaegu üldse peategelase enda tahtest, mis ongi üheks raamatu käimatõukavaks jõuks. „Iseenda lapses“ ei taipa peategelane kohe, et ajas rännata saab suhkru abil, seega on ka tema üleminekud alguses tahtmatud.

Kuid raamatus „Imekummaline“ on värav haldjate ja inimeste maailma vahel avatud vaid Halloweeni ööl, mis on Keltide Samhaini pidustus, mil vana aasta sureb ja algab uus. Kahe aja vahele jääb aga lühike periood, kus surnute vaimud ja kurjuse jõud saavad vaba voli. Ohtlik aeg on „Neeljates“ ka kahjaöö, mis on 22. detsember, ja „Pööripäevas“ suvisel pööripäeval.

Tundub, et päris omaette fantaasiamaailma noorteraamatutes ei ole välja mõeldud just seetõttu, et siis ei oleks tegevusel kokkupuuteid tänapäeva maailmaga. Püütakse jätta mulje, et see kõik eksisteerib meie kõrval, et see võib juhtuda igäuhega meist. Oluline on nn hirmumaastikke loomine – st tekitatakse tunne, et vampiirid ei ela kusagil kaugel lossis, vaid õpivad sinuga samas koolis või elavad samas linnas.

Üleloomulike võimetega tegelane

Peategelane

Peategelase sõber vms

Asula või mõni kitsam koht (nt mõis, kindel maa-ala), kus leiavad aset üleloomulikud juhtumid

Peategelane omab ise üleloomulikke võimeid. Ta on „äravalitud“, „märgitud“, „neetud“.

Peategelase sõber või armastatu omab üleloomulikke võimeid või on ise koguni mõni üleloomulik olend. Reeglina ei kahtlusta peategelane eriti midagi, kuni ühel hetkel avaldab ta sõber või armsam talle tõe. (Videviku saaga, „Värin“, „Ilusad olendid“) või siis teine võimalus –

peategelase arvates tunduvad ta sõbra juures mõned nähtused või tegevused kahtlased ja ta kavatseb ise välja uurida, mis toimub („Salajane“, „Sünge jumalus“).

Üleloomulik seostub mingi kindla kohaga. („Okultismi klubi“, „Kivid, tulnukad ja sekt“, „Ring“)

Võimete avaldumine/saamine

Kaasasündinud

a) tundnud kogu aeg, et erineb teistest („Piinatud hinged“, „Vaevatud“)

b) lähedased on peategelase väljavalitu staatust tema eest varjanud (kohtumine kellegagi, kes avaldab talle tõe) („Imekummaline“, „Õdede ettekuulutus“)

Võimed aktiveeruvad mingi sündmuse tulemusel (õnnetus, surmakogemus vms) („Igavesti“, „Ilusad olendid“) või keegi muudab peategelast („Märgitud“, „Palavik“)

Üleloomulike võimetega peategelane avastab võimeid juhuslikult peale mingi trauma üle elamist („Igavesti“). Ta saab oma võimetest teadlikuks avastades endal mingi märgi („Märgitud“, „Õdede ettekuulutus“), tema tegevuse käigus ilmnevad võimed („Piinatud hinged“). Samuti on võimalik, et peategelas(t)el ei ole valikut ja ta/nad pea(b)vad oma äravalitu staatusega isegi vastu tahtmist leppima („Ring“).

Üleloomulikud olendid

Vampiirid (Videviku saaga, „Vampiiride akadeemia“, „Vampiiri päevikud“, „Õõ koja sari“)

Libahundid (Videviku saaga, „Värin“)

Nõiad/lummajad („Ilusad olendid“, „Piinatud hinged“, „Vaevatud“)

Inglid/langenud inglid/deemonid („Salajane“, „Õdede ettekuulutus“)

Haldjad („Imekummaline“, „Martin Greeni juhtum“)

Surematud („Igavesti“)

Kuna raamatute üleloomulikud olendid pärinevad folkloorist, siis on neist juba üht-teist teada, mida siis autor kas võimendab (vampiirid on kahvatud, vajavad verd) või maha salgab (vampiiridele ei mõju küüslauk, nad saavad päevavalguses liikuda). Kindlasti muudab

kanoniseeritud uskumustega vabalt ümber käimine raamatu süžee põnevamaks või isegi võimalikuks (ilmselt jääksid ära kooliõpilaste ja vampiiride kontaktid kui viimased ainult öösel ringi liikuda saaks). Bella ja Edward Videviku saagast või siis Elena, Stephan ja Damon „Vampiiripäevikutest“ poleks ilmselt kunagi kohtunud, kui autor oleks jäänud folklooritruuks. Ühel juhul nad ei armasta nad küll eriti päikesepaistet, teisel juhul kannavad võlusõrmuseid. Samuti ei tekiks lugejas sümpaatiat inimesi tapva vampiiri vastu, seega söövad head vampiirid kas loomade verd (Videviku saaga) või siis neil on doonorid, kelle heaoluga arvestatakse ja kes ise seda protsessi vampiiri süljega oleva mõnuaine tõttu naudivad („Vampiiride akadeemia“).

Samuti on enamus libahunte küll äkilise loomuga, kuid siiski head ja sümpaatsed. Neid kujutatakse pigem ohvrina või verejanuliste kiskjatena.

Samas on Eesti lugeja jaoks ehk mõneti üllatav, et haldjad ei ole meie arusaamist mööda head, vaid pigem riikalikud ja enesekesksed, pigem kurjad.

Mõningatel juhtudel on loodud ka kummalisi hübriidolendeid – nt Öö koja raamatutes võib vampiiriks muutuda täiesti tavaline teismeline, kui ta „ära märgitakse“. Peale seda peab ta maha jätma oma kodu ja kooli ning siirduma teiste temataoliste jaoks mõeldud internaatkooli. Kuid isegi sellega pole veel kõik lõppenud – et päris vampiiriks saada, selleks peab ta läbi tegema veel ühe muutuse, mida osa õpilasi isegi üle elada ei pruugi.

Nõiad ja nägijad on raamatutes pigem üleloomulike võimetega inimesed kui muinasjuttudest tuttavad kurjad olevused. Konkreetselt kurje nõidu ei esine.

Veel esinevad raamatutest inglid, kes on minu meelest suhteliselt seletamatud olendid ja nende tegutsemismotiive pole väga arusaadavalt esitatud; neeljad – demonlikud olendid, kes võtavad inimkeha üle võimust ning kuuhundid, kummitused, inkuubused jne.

Enamasti järgivad kõik tegelased siiski rahuldavalt folkloorist tuttavat olemust. Sest kui kirjanik pole üleloomuliku tegelaskuju loomisel üldse mingit loogilist printsiipi järginud, siis tekitab see lugejas tõrke. Kui vampiir päevavalgel liigub ja küüslauku sööb, on see veel mõistetav, aga kui vampiir näiteks ka võluda või lennata oskaks, siis poleks see enam eelduspärane. Seetõttu on just „Iseenda laps“ väga raskesti jälgitav, sest loodud on täiesti uus maailmamõistmise pilt, samuti esineb seal ka terve rida selliseid tegelasi, kellest folklooris midagi ei teata.

Üleloomuliku maailmaga kokkupuutuva peategelase eesmärk

Püüd oma eluga hakkama saada/ oma eesmärgi osas selgusele jõuda

Päästa maailm, oma armastatu või sõber

Lahendada olulise tähtsusega saladus või oluline ülesanne

Otsene eesmärk puudub

Mõned neist eesmärkidest põimuvad või on peategelasel korraga mitu paralleelset ülesannet. Tundub, et sagedasemaid ülesandeid on peategelasel endaga seotud juhtumi lahendamine. Näiteks teoses „Nukud ja õunad“ peab peategelane, et mitte surra, täitma erinevaid ülesandeid, raamatus „Martin Greeni juhtum“ püüab minategelane välja selgitada salapärase tüdruku ilmumise tagamaid. Samuti püüavad minu enda raamatus „Vaevatud“ õde ja vend aru saada, mis toimub mõisas, kuhu nad kolisid, paralleelselt nendega püüab kolmas peategelane Rahel mõista, mida tahetakse talle öelda unes kogetud nägemustega. Ka „Iseenda lapses“ peab peategelane päästma enda eksistentsi ehk siis rasedaks jääma, et iseennast sünnitada.

„Õdede ettekuulutuses“ selgub, et kogu maailma saatuse on korraga peategelase õlgadel ja ta peab välja uurima, kuidas täpselt maailma päästa ja mis on tema roll selles. Terve esimene raamat kulubki selle peale, et välja selgitada, kuidas see kõik on seotud tema käel oleva märgiga. Sageli peab peategelane paralleelselt endaga seotud saladuse avastamisele hakkama saama oma üleloomulike võimetega, mis teda segavad või mida tuleb teiste eest varjata („Ilusad olendid“, „Piinatud hinged“).

Levinud eesmärk on ka see, kui peategelane peab päästma oma sõbra kas mingi olemusliku muutuse või lausa hukatuse eest („Värin“, „Ilusad olendid“, „Vampiiride akadeemia“). Mõnelgi juhul tuleb päästa ka pereliige – „Neelatutes“ päästab Regina oma venna. Õdede ja vendade suhe on esile toodud ka näiteks „Piinatud hingedes“. Maailma päästmine on aktuaalne jällegi Rootsi noorteromaanis „Ring“.

Saladuseks, mida lahendada tuleb, võib olla ka nii kellegi kadumine, surm või mõne kohaga seotud mõistatus (Okultismiklubid, „Kivid, tulnukad ja sekt“, „Vaevatud“, „Ring“).

Võib-olla kõige passiivsem tegelane on raamatus „Medaljon“ Tanel, kes küll teab, et ta on neetud, kuid ta ei võta selle vastu midagi ette, raamatus kirjeldatakse peamiselt noorte omavahelisi suhteid keskendumata eriti needusele. Raamat lõppebki Taneli surmaga.

Otsene eesmärk puudub minu meelest ka Videviku saaga esimeses osas peategelasel Bellal, kes läheb lihtsalt looga kaasa.

Lisaks võiks küsida, mis on üleloomulike olendite endi motiivid? Mida nad tahavad? Tundub, et enamikel juhtudel tahavad nad esmajoones, et neid rahule jäetaks (Videviku saaga, „Ilusad olendid“). Järgmisteks motiivideks on isiklikud motiivid – nad kas ihkavad kättemaksu (Damon „Vampiiripäevikutest“) või soovivad tagasi vana armastust („Igavesti“), soovivad saada tagasi inimeste maailma (libahunt Sam „Värinast“) või needusest vabaks (langenud ingel Patch „Salajases“).

Raamatute populaarsuse põhjused

Lugu kui tänapäevane imemuinasjutt

Armastus, müstika ja põnevus

Ohtlikud tegelased on muudetud inimlikuks, sümpaatseteks ja isegi haavatavateks

Üleloomulike tegelaste või elementidega noorteromaanid on kui tänapäeva muinasjutud, mis aitavad põgeneda reaalsusest ning millest ei puudu traditsiooniline hea ja kurja vaheline võitlus. Kuna teismeliste elu on sageli väga pingeline, siis annavad sellised raamatud hea võimaluse lugeda millestki täiesti muust, jättes lugejale siiski võimaluse end peategelasega samastada. Teatud paralleele võib siinkohal tuua muinasjutuga vaeslapsest, mis kajastab samuti peategelase püüdu parema tuleviku poole. Olgugi, et sageli ei soovi üleloomulikesse seiklustesse haaratud peategelane sugugi sündmuste keerises olla, saavutab ta enamasti neist võitjana välja tulles uue (elu)kvaliteedi.

Raamatuid iseloomustab reeglina ka muinasjuttudele omane õnnelik lõpp ja see, et kuri saab karistatud. Parim näide siinkohal on Alex Flinni „Koletu“, mis on tänapäeva versioon „Kaunitari ja Koletise“ loost.

Kui vaadelda raamatuid ja nende tegelasi läbi muinasjutuprisma, võib leida paralleele veelgi. Vene muinasjutu-uurija Vladimir Propp toob oma uurimustes välja seitse vene imemuinasjuttude tegelast. Reeglina esinevad sarnaste funktsioonidega tegelased ka tänapäeva üleloomulike elementidega noorte raamatutes.

1. Kangelase vastane
2. Kinkija (annab võluvahendi)
3. Abistaja
4. Kuningatütar ja tema isa
5. Lähetaja/teelesaatja (kangelase ees seisvast probleemist teadaandja)
6. Kangelane
7. Valekangelane (püüab asuda kangelase kohale)

Olulised komponendid noorteraamatutes on kindlasti armastus, müstika ja põnevus. Otseselt pole armastusega seotud vaid raamatud, kus tegev on suurem hulk lapsi („Kivid, tulnukad ja sekt“, Okultismiklubid, „Ring“), enamikes teistes on sündmusi käimalükkavaks jõuks just peategelase armumine salapärasesse neidu või noormehesse, siinkohal on reegliski veel ka see, et armastuse objekt on kogukonnas uus.

Lisaks noorte müstikahälusele annavad teosed kirjanikule võimaluse sisse tuua üleloomulikke olendeid ning näidata neid ebatraditsioonilisest ja inimlikust küljest. Folkloorsed olendid on läbi aegade inimesi köitnud ning kahtlemata on vampiire ja libahunte peetud ühtedeks õudsemateks tegelasteks, kellega inimene üldse võis kokku puutuda. Kindlasti mõjub uudse ja isegi külgetõmbavana fakt, et nad muudetud sümpaatseteks ja väliselt atraktiivseteks, isegi headeks ja õilsateks, südametunnistusega olenditeks.